

„ÖRÖK EMLÉKEZETRE SZÉP ÉNEKET HAGYOK”*

„A magyar nyelvű irodalom első, XVI. századi föllendülését még az országot, a nemzetet ért katasztrófák sorozata, az ország három részre szakadása sem tudta visszavetni. Bár igaz, hogy e fölfelé ívelő irodalom, főként az egyes „szépirodalmi” műnemek és műfajok tekintetében, nem fejlődhetett kiegyensúlyozottan. . . . Az íróknak ugyanis ahhoz, hogy műveiket minél szélesebb körök számára tegyék hozzáférhetővé, olyan formában kellett szerzeményeiket megfogalmazniok, amely írásban is, de élőszóban (énekes előadásban) az olvasni nem tudó rétegek számára is könnyen, gyorsan terjeszthető, előadható, megtanítható és megtanulható volt. Erre pedig a dallamra készített énekvers kínálkozott a legalkalmasabbnak” — írja *Varjas Béla* a kor irodalmát elemezve az általa szerkesztett és válogatott *Balassi Bálint és a 16. század költői* című kötet (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979) utószavában (ld. II. k. 1037. old.). A Balassi-kortárs Bogáti Fazakas zoltárparafrázisainál azonban — amelyből az említett kötet négyet tett közzé, a szerző más műveivel egyetemben — a tárgyól adódott az énekelhetőség, hiszen az eredeti, ősi zsidó szertartásokban használt liturgikus ének, a zoltár a reformáció századaiban támadt fel nemzeti nyelven, hogy a hitújítók tanításának szolgálatába álljon és népszerűsítője, — az ősiség legitimálta jogon — hiteles terjesztője legyen. Ahogy a hetven parafrazist tartalmazó *Magyar Zoltár* címoldali bejegyzése hirdeti: „Kit az üdökbéli históriák értelme szerint különb-különb magyar ékes nótákra, az Isten gyülekezetinek javára fordított *Bogáti Fazakas Miklós*”.

A zoltárirodalom reformáció kori népszerűségét azonban nemcsak praktikus okok indokolják, hanem a prédikátoroknak az a „felfedezése” is, hogy párhuzam van a hányatott sorsú magyar nép és a zsidóság között — s

ilyenformán a csak Istenben bízó Dávid királyban a zoltárfordító felismerhette önmagát. Hogy a hasonlóság — amit ugyan nem támaszt alá a történelem, ám az irodalmárok a legutóbbi időkig is kedveltek — mindjobban kitűnjék, s hogy immár a zoltár társ-szerzőjeként szegődött prédikátor kora problémáira válaszolhasson, kellett is az önállóság merészsége — s úgy nyúltak az eredeti szöveghez, hogy „bizonyos aktualizáló átalakítással” éltek (vö. Klaniczay Tibor: *Reneszánsz és barokk, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961. 81. old.*). Erre is jó példa a közelmúltban megjelent Bogáti-zoltárparafrázisok. — Itt tehát nem a szöveghűség adja a mű értékét, nem műfordítás akar lenni, hanem a zoltárokon keresztül a teológus-költő a magyarság panaszát az Istenbe vetett szilárd hittel szólaltatja meg. Ám mielőtt rátérnénk a „négy-száz esztendeje néma költő” művének — mely a válogatást és a jegyzetek összeállítását végző *Szabó Géza*, a szöveg gondozását segítő *Gillicze Gábor* és a kötet eszmetörténeti méltatását adó *Dán Róbert* jóvoltából került elő a feledés homályából — bemutatására, tekintünk a szerző szülőföldjére, életének és szellemi kibontakozásának hátterére.

Bogáti Fazakas Miklós unitárius lelkész 1548-ban született, Tordán — s az 1580-as években készítette el magyar psalteriumát (ld. Dán Róbert: *Bogáti Fazakas Miklós* című kötet záró tanulmányát, 242. old.). Abban az Erdélyben született, amely „pár évi tetszhalál után 1556-ban föltámadt, s ettől fogva kétszer fél évszázadon át fenn is tudott maradni” (ld. Barta Gábor: *Az erdélyi fejedelemség születése, Gondolat, 1979., 122. old.*), — s abban a korban, amelyben János Zsigmond Európában egyedülálló szellemi életet teremtett, a vallási tolerancia meghirdetésével (1568) és gyakorlásával. Halála után azonban az őt fejedelmi trónján követő Báthoriak már nem annyira nagylelkűek a radikális antitrinitáriusokkal szemben, amit Dávid Ferenc

*Bogáti Fazakas Miklós: *Psalterium, Magyar Helikon, 1979.*

1579-ben történt fogságba vetése is jelez. A várfogságban elhunyt püspök — akiről halálának 400. évfordulója alkalmából e folyóiratban is megemlékeztünk (ld. 1979. 9. sz.) — híve, Bogáti Fazakas Miklós is nehéz helyzetbe került. Már „kegyvesztetten” szerzi páratlan szépségű zoltárait — amelyek irodalomtörténeti jelentőségét az is mutatja, hogy mintegy negyedszázaddal korábbi, a legutóbbi időkgig az első magyar zoltárkönyv szerzőjének tartott Szcenci Molnár Albert munkájánál (vö. A magyar irodalom története 1849-ig, Gondolat, 1964., 110. old.). Bogáti „felfedezése” annyira újszerű, hogy nemcsak a közvéleményt lepte meg, hanem a szakembereket is. Ez az 1967-ben megjelent kiváló kiadványból, a Régi Magyar Költők Tára sorozatnak (Akadémiai Kiadó) „Az unitáriusok költészeté” című, 4-ik kötetéből is kimaradt. A szerző hiteles életrajzát és zoltárparafrazisainak eszmetörténeti hátterét elsőként Dán Róbert a *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon* (Akadémiai Kiadó, 1973) című művében találjuk, mely részletesen és tudományos alapossággal mutatott rá az antitrinitárius mozgalom rabbinikus hatást viselő jegyeire, s így Bogáti irodalomtörténeti szerepének tisztázásához is hozzájárult.

Bogáti psalteriuma mintegy példatára a XVI. század versformáinak és daltalmainak, s életművében is a legjelentősebb munkái közé tartozik, habár legjobb költői teljesítménye az *Énekek Éneke*. Prózaí művei, a históriás énekek besorolhatók a korabeli hasonló alkotások közé, amiket inkább a történet kedvéért írt, míg zoltárainál a költészet teljes fegyvertárát vonultatta föl. Stílusa, nyelvezete, erőteljes kifejezőmódja elgondolkozathatja a mai bibliafordítókat is, akik sokszor abba a tévedésbe esnek, hogy a modern ember csak a modern nyelvet érti meg. Persze a parafrázis műfaja több lehetőséget adott a szerzőnek, hogy korához szóljon, mint a fordítás, ahol a szöveg-hűség adja a mű hitelét.

Bogáti élt is a lehetőséggel. A Salamon, utódját „koronázó” Dávid király szavával vall arról, hogy milyennek kell lennie a fejedelemnek:

Új urat adtál, Uram, az szent népnek,
Add szent lelked ez új fejedelemnek,
Mit szeretsz, mit nem, adjad, érthesse meg,
Hogy jó vezére lehessen népednek.

(LXXII, 1. v.; 123. o.)

Talán utalás van ezekben a sorokban az erdélyi fejedelemre, aki a parafrazisban „Zsidóország” ura, míg vele szemben az idegen népek királyai hadakoznak. De azokat a vonásokat sem nehéz felismerni a zoltár további verseiben, amiket később Pataki Füsüs János sárospataki lelkész a *Királyoknak tüköre* című, Bethlen Gábornak ajánlott művében a jó fejedelem kötelességeiről írt. Eszerint az uralkodó a kormányzáshoz Istentől kér tanácsot, vagyis „a Szentírásból, melyben Isten szól”, hogy mindent megteheszen „az igaz vallás oltalmazásáért, azaz megújításáért”. Bogáti reménységének ugyan nincs történelmi alapja, mivel Báthori István nem rokonszenvezett a szélsőséges antitrinitarizmussal, s az új irányzatok, a „hagyományos” reformált vallásokból kinövő új felekezetek létrejöttét tiltó törvénnyel akadályozta —, de mint minden reformátor, Bogáti is tudta, hogy az „új vallás” terjesztésének sikerét csak a világi uraktól, s különösképpen a fejedelemtől való támogatás révén remélheti.

Bogáti népéhez szól akkor is, amikor a „havasok” teremő Istenét dicséri (célzás az erdélyi havasokra), vagy amikor a pogányságot töröknek nevezi. S amit a ma emberének mond: hitvallásának mélysége és — megpróbáltatásokkal teli sorsa ellenére — Istenbe vetett feltétlen bizalma tárul föl megrendítően valamennyi zoltárában:

Dolgod értelmiből szívem hozzád szakad,
Te tiszteletben én testem is fárad,
Valamiben vagyok, már tudom, te adtad,
Vagy pokol, vagy jó ér, soha téged nem
hadlak.

(Psalms LXXIII, 23. v. 130. o.)

GICZY GYÖRGY